

İltifatın Hakikatı ve Mahiyeti

The Reality and Nature of İltifāt

Muhammed Melik Hannura

Yüksek Lisans Öğrencisi, Adıyaman Üniversitesi

Master's Student, Adıyaman University

Adıyaman, Türkiye

mohmatmalik12245@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-9715-7516>

Mustafa İbiş

Doç. Dr. Adıyaman Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri

Assoc. Prof. Dr. Adıyaman University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Studies

Adıyaman, Türkiye

mibis@adiyaman.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5457-3697>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Received: 13.04.2026

Kabul Tarihi/Accepted: 24.06.2026

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2026

Cilt/Volume: 6

Sayı/Issue: 1

Sayfa/Pages: 59-78

Atıf/Cite as: Hannura, Muhammed Melik – İbiş, Mustafa. “İltifatın Hakikatı ve Mahiyeti [The Reality and Nature of İltifāt]”. *Rusuh Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi - Rusuh Uşak University the Journal of Faculty of Islamic Sciences* 6/1 (Haziran 2026):59-78

İntihal/Statement of Publication Ethics: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğu onaylanmıştır. /This article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

Copyright: 2026 by Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Uşak, Turkey

İLTİFÂTIN HAKİKATI VE MAHİYETİ

Öz

Bu makale, Arap belâgatında önemli bir yere sahip olan iltifât kavramını lügavî kökeni, ıstılahî mahiyeti ve Kur’ân’daki belâğî işlevi bakımından incelemektedir. Çalışmada betimleyici ve analitik yöntem benimsenmiştir; önce “ل ف ت” kökünün klasik sözlüklerdeki anlam alanı ayrıntılı biçimde tespit edilmiş, ardından bu kökün Kur’ân-ı Kerîm, hadis ve klasik Arap şiirindeki kullanımları değerlendirilmiştir. Daha sonra belâgat literatüründe iltifât kavramına dair yapılan tanımlar ele alınmış ve seçilen Kur’ân örnekleri üzerinden kavramın bağlam içindeki işlevi analiz edilmiştir. Çalışmanın temel iddiası, iltifât üzerine yapılan değerlendirmelerde kavramın çoğunlukla ıstılahî tanımı, zamir geçişleri ve Kur’ân’daki örnekleri üzerinden ele alınmasına karşılık, “ل ف ت” kökünün sözlüklerden başlayarak Kur’ân, hadis ve şiirdeki kullanımlarını kapsayan lügavî çerçevenin yeterince müstakil ve bütünlüklü biçimde incelenmemiş olmasıdır. Bu sebeple makale, iltifâtın belâğî mahiyetini açıklarken onun dayandığı lügavî zemini merkeze almakta ve kök anlam ile terimsel kullanım arasındaki bağı göstermeyi amaçlamaktadır. İnceleme sonucunda, kökte bulunan yön değiştirme, yüz çevirme ve bulunduğu istikametten ayrılma anlamlarının, iltifâtın terimleşme sürecine anlam bakımından önemli bir zemin hazırladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, İltifat, Kur’ân Nazmı, Zamir Geçiş, İcâz.

THE REALITY AND NATURE OF İLTİFÂT

Abstract

This article examines the concept of iltifât, a significant device in Arabic rhetoric, with regard to its lexical origin, terminological nature, and rhetorical function in the Qur’an. Adopting a descriptive-analytical method, the study first identifies the semantic field of the root “l-f-t” (ل ف ت) in classical Arabic dictionaries and then evaluates its usage in the Qur’an, Prophetic ḥadīth, and classical Arabic poetry. It subsequently reviews the definitions of iltifât in the rhetorical literature and analyzes its contextual function through selected Qur’anic examples. The central claim of the study is that discussions of iltifât have generally focused on its technical definition, pronominal shifts, and Qur’anic examples, whereas the lexical framework of the root l-f-t—extending from dictionaries to its usage in the Qur’an, ḥadīth, and classical Arabic poetry—has not received sufficiently independent and comprehensive treatment. Accordingly, the article places the lexical foundations of iltifât at the center of its analysis and seeks to clarify the relationship between the root meaning and its technical usage. The study concludes that the root’s meanings of changing direction, turning away, and departing from an established orientation provided an important semantic basis for the development of iltifât as a technical rhetorical term.

Keywords: Arabic rhetoric, iltifât, Qur’anic nazm, pronominal shifts, i’jâz.

Giriş

İltifât, Arap belâgatında dikkat çeken üslûp unsurlarından biridir. Belâgat ilminin alt dallarından olan meânî ilmi kapsamında değerlendirilen bu sanat, sözün bağlamına, muhatabın konumuna ve anlatımın maksadına göre şahıs, zaman, kip veya hitap yönünde meydana gelen üslûp değişimini ifade eder. Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn es-Sekkâkî (ö. 626/1229), Bedrüddîn ez-Zerkeşî (öl. 794/1392), Ali b. Muhammed el-Cürçânî (öl. 816/1413), Celâlüddîn es-Süyûtî (öl. 911/1505) gibi belâgat âlimlerinin iltifâta dair yaklaşımlarından hareketle bu sanat, kelâmın bir üslûptan diğerine aktarılması yahut gaip, muhatap ve mütekellim kalıpları arasında gerçekleşen bilinçli bir geçiş olarak değerlendirilebilir. Kur'ân nazmında da çeşitli örnekleri bulunan bu üslûbun doğru anlaşılabilmesi için yalnızca ıstilahî tanımlarla yetinmek yeterli değildir. Zira iltifât, diğer birçok belâgî terim gibi, belirli bir lügavî temele dayanmaktadır.

“ل ف ت” kökü sözlükte yön değiştirme, yüz çevirme ve eğilme gibi anlamlar etrafında kullanılmaktadır. Bu anlamlar, öncelikle somut bir yönelme veya dönüş hareketini ifade eder. Belâgat ilminde ise bu yön değiştirme fikri, kelâmın akışı içinde üslûbun yön değiştirmesi şeklinde karşılık bulmuştur. Bu sebeple iltifât kavramının lügavî kökeni ile ıstilahî kullanımı arasındaki ilişkinin ortaya konulması, kavramın mahiyetini daha doğru anlamaya katkı sağlamaktadır.

İltifât konusu daha önce çeşitli akademik çalışmalarda ele alınmıştır. Hasan Câd Tabl, Sâmih Abdülmuttalib Muhammed el-Kalînî ve Hasan Mahmutoglu gibi araştırmacılar, iltifâtı Kur'ân belâgatı, belâgî işlevleri ve i'câz bağlamındaki kullanımları açısından değerlendirmiştir.¹ Bu çalışma ise söz konusu literatürü tekrar etmeyi değil; özellikle “ل ف ت” kökünün lügavî anlamı ile iltifât teriminin ıstilahî kullanımı arasındaki ilişkiyi ve seçilen Kur'ân örneklerindeki belâgî yansımalarını sınırlı bir çerçevede ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın temel hedefleri birkaç noktada toplanmaktadır. Öncelikle “ل ف ت” kökünün sözlük anlamı klasik lügat kaynakları çerçevesinde ele alınacaktır. Ardından bu kökün Kur'ân-ı Kerîm, hadis ve klasik Arap şiirindeki kullanımları değerlendirilecektir. Daha sonra belâgat literatüründeki ıstilahî tanımlar incelenecek ve lügavî anlam ile ıstilahî kullanım arasındaki ilişki gösterilmeye çalışılacaktır. Son olarak seçilen Kur'ân örnekleri üzerinden iltifâtın bağlama göre üstlendiği belâgî işlevler değerlendirilecektir.

Makale, yöntem olarak betimleyici ve analitik bir yaklaşımı benimsemektedir. İlk aşamada sözlük ve temel kaynaklara dayalı kavramsal bir inceleme yapılacaktır. İkinci aşamada ilgili Kur'ân, hadis ve şiir örnekleri lügavî anlam bakımından ele alınacaktır. Üçüncü aşamada ise klasik belâgat ve tefsir literatüründen hareketle seçilen Kur'ân örneklerinde iltifâtın nasıl bir üslûp işlevi üstlendiği değerlendirilecektir. Bu çerçevede çalışma, iltifâtın bütün Kur'ân'daki kullanımlarını kapsamlı biçimde inceleme iddiası taşımamakta; kavramın lügavî ve ıstilahî yönünü seçilen örnekler üzerinden açıklamayı hedeflemektedir.

¹ Hasan Câd Tabl, *Üslûbü'l-iltifât fi'l-belâgati'l-Kur'âniyye* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 1998); Sâmih Abdülmuttalib Muhammed El-Kalînî, *el-Celâl ve'l-cemâl fi üslûbi'l-iltifât fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 2018); Hasan Mahmutoglu, *Kur'ân-ı Kerim'de Belâgat Bakımından İ'câz Bağlamında İltifât Üslubu (Kur'ânî Örnek ve Misaller)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024).

1. İltifatın Lügavî Tanımı

1.1. Mucemlerde İltifat

Herhangi bir belagat teriminin dilbilimsel anlamını tespit etmek, özellikle de bu terim, Arap belagatinin temel taşlarından biri olan "iltifat" gibi bir kavramsa, onun sanatsal boyutlarını ve üslupsal tezahürlerini anlamak için temel bir ön şarttır. İltifat, hitabet monotonluğundan ve durgunluğundan kurtaran, hareketlilik ve canlılık özelliği gösteren bir üslup tekniğidir.

الإلتفات terimi, belagat kullanımında yaygınlaşsa da aslı itibariyle lügat kökeninden beslenmektedir. Kök anlamı itibariyle, baş ve organların çevrilmesi fiziksel hareketleri veya fikirleri, tutum ve görüşlerdeki değişimleri ifade eder.²

İltifât kelimesi Arapçada “ل ف ت” kökünden türemiştir. اللَّفْتُ kelimesi, bir şeyi kendi yönünden eğmek anlamına gelir; (كَمَا تَقْبِضُ عَلَى عُنُقِ إِنْسَانٍ فَتَلْفُتُهُ) örneğin insanın boynunun tutulduğunda yana eğilmesi gibi³. “Birini görüşünden çevirdim” (لَفْتُ فُلَانًا عَنْ رَأْيِهِ) denildiğinde, kişinin düşüncesinden uzaklaştırılması veya fikrinin değiştirilmesi kastedilir; Bu kullanım, daha sonra belâgat ilminde “sözün yön değiştirmesi” anlamında kullanılan iltifât terimine dilsel bir temel oluşturmuştur.⁴ Ayrıca “وَلَفْتُ الْإِنْسَانَ” ifadesi, insanın iki yanı veya yan kısımları anlamında da kullanılır⁵. Kelimenin diğer anlamlarından biri de “النَّيْسُ الْأَلْفُتُ” olup, boynuzları bükülmüş ve

² Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Muḥammed Avad Mur'ib (Beyrut: Dâr İhyâ'î't-Turâsî'l-'Arabî, 2001), 14/203.

³ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm El-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Samerraî (Kahire: Dârü'l-Hilâl, ts.), 8/121; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dârü Hecer li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İlân, 2001), 12/239; Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek İbnü'l-Esîr, *Nihâyetü'n-nazar fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eşer*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tinah (Beyrut: el-mektebe'l-'ilmiyye, 1979), 4/259; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk. el-Yâzîcî (Beyrut: Dâr Sâdir, 1993), 2/84; Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, thk. Bir grup araştırmacı (Kuveyt: Vizâretü'l-İrşâd ve'l-Enbâ, 1965), 5/78; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, thk. Ramzî Munîr Ba'lebekî (Beyrut: Dârü'l-'İlmi li'l-Melâyn, 1987), 1/405.

⁴ El-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 8/121; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 14/203; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdü's-Selâm Muhammed Hârûn (Kahire: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1969), 5/258; Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî, *MUHTÂRÜ'S-SIHÂH*, thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1999), 283; Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn (Beyrut: Dâr Âlemü'l-Kütüb, 1994), 9/436; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/84; Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 5/78; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an ḥakā'iki ğavâmiẓi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, thk. Mustafa Hüseyin Ahmed (Kahire: Dârü'r-Rayyân li't-Turâs, 1987), 2/362; Ma'mer Ebû Ubeyde b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuâd Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1961), 1/280; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Ġarîbü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Şakr (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1978), 198; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Şâm: Dârü'l-Kalem, 1991), 743; Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. 'Abdü'l-Celîl Abde Şelebî (Beyrut: Dâr Âlemü'l-Kütüb, 1988), 3/29; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1996), 4/31; Ebü'n-Naşr İsmâîl b. Ḥammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh: Tâcü'l-luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dârü'l-'İlmi li'l-Meleyîn, 1987), 5/1788.

⁵ El-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 8/121; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît*, 9/436; el-Cevherî, *eş-Şihâh: Tâcü'l-luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*, 1/264; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/85; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 14/203.

eğrilmiş teke anlamına gelir⁶. “الْفُوتُ”, huysuz ve sert mizaca sahip kimseyi ifade eder⁷. “الْأَفِيَّةُ” ise, önce kavun suyu (hanzal) süzöldükten sonra pişirilip koyulaştırılan ve içine un eklenen bir yiyecektir; bazılarına göre yoğun bir “aşîde”⁸ türüdür, bazılarına göre ise “hays” benzeri bir çorbadır⁹.

1.1.1. Kur'an-ı Kerim'de İltifat

“أَفَتَ” kökünün sözlük anlamını tespit etmek, Arap belâgatındaki الِئْتِافُ teriminin üzerine kurulduğu temeli anlamak için önemli bir adımdır. Çünkü bu kök, aslında yön değiştirme, uzaklaşma ve bir şeyi kendi yönünden eğip ayırma anlamlarına gelir. Kökün türevleri Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli yerlerde geçmekte ve bu temel, somut anlamıyla yön değiştirme, dikkat çevirme veya bir şeyden sapma kullanılmaktadır. Bu Kur'ânî örneklerin izlenmesi, kökün sözlük anlamıyla daha sonra belâgatta yerleşen terimsel kullanım arasındaki ilişkiyi açık biçimde ortaya koyar. Zira Kur'ân, kökün kullanım alanlarının ve anlam boyutlarının ilk ve en belirgin kaynağıdır. Bu Kur'ânî örneklerin izlenmesi, kökün sözlük anlamıyla daha sonra belâgatta yerleşen terimsel kullanım arasındaki ilişkiyi açık biçimde ortaya koyar. Zira Kur'ân-ı Kerîm başka söz ve kitaplarda bulunmayan kendine özgü üslup ve kullanımlara sahip bir kitap olduğu.¹⁰

“أَفَتَ” kökünden türeyen fiillerin geçtiği ayetlerden biri, Hz. Musa'nın tebliğine karşı Firavun kavminin itirazını aktaran Yunus Suresi'ndeki şu ayettir:

قَالُوا أَجِئْنَا لِنُلْفِتَنَّا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ ءَابَاءَنَا وَتَكُونُ لَكُمُ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمُ بِمُؤْمِنِينَ

“Sen” dediler, Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz yoldan çeviresin de bu yerde nüfuz ve egemenlik ikinizin olsun diye mi aramıza geldin? Biz ikinize de inanacak değiliz!¹¹.

Âyetteki ‘لِنُلْفِتَنَّا’ ifadesinin anlamı şudur: Bizi ondan uzaklaştırmak, yönümüzü ona doğru eğmek ve bizi sağa sola çevirmek içindir¹². Bu bağlamdan anlaşılmaktadır ki, “الِئْتِافُ” teriminin

⁶ El-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, 8/121; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 14/203; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît*, 9/436; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/85; Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, 5/79; Muhammed Hasan Cebel, *el-Mu'cemü's-Şitkâkî'l-mü'aşşal li-Elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010), 4/1987.

⁷ El-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, 8/122; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 14/203; Sâhib b. Abbâd, *el-MUHÎT*, 9/436; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/85; Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, 5/80.

⁸ الْأَفِيَّةُ , klasik sözlüklerde Arap mutfak kültürüne ait bir yiyecek adı olarak geçmektedir. Genellikle hanzal suyunun süzölüp pişirilmesi, koyulaştırılması ve içine un katılmasıyla hazırlanan bir yiyecek şeklinde açıklanır. Bazı kaynaklarda yoğun kıvamlı bir ‘aşîde türü, bazı kaynaklarda ise hays benzeri bir yemek olarak tarif edilmiştir.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2/85; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît*, 9/436; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 10/204; el-Cevherî, *eş-Şihâh: Tâcû'l-luğa ve Şihâhu'l-Arabîyye*, 1/264; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*, 5/258; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, 1/405; Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, 5/80; er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur'ân*, 743; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmet Muhammed el-Harrât (Şâm: Dârü'l-Kalem, ts.), 6/247; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz*, 4/31; Cebel, *el-Mu'cemü'l-İştikâkî*, 4/1987.

¹⁰ Muhammed Şehit Hakçioğlu, *Kur'ân'ı Kerîm'de siyâk ve makâm'ın i'râb tercihine etkisi*, ed. Akbaş, Rıfat (Ankara: Sonçağ Akademi, 2024), 72.

¹¹ Hayreddin Karaman vd. *Kuran Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir* (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020); *Yûnus*, 10/78.

¹² Ebû Ubeyde b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/280; er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ġarîbi'l-Kur'ân*, 1/743; et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/239; Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Kur'a'a (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990), 1/376; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl en-Nehhâs, *me'âni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Üm el-Kurâ Üniversitesi, 1988), 1/307; Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe - Ahmed Sakr, *Ġarîbü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1978), 1/198; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn*, 1/247; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz*, 1/31; Ahmed b. Muhammed el-

kullanımı, önceki durumdan sapma ve ondan uzaklaşma anlamına gelmektedir. Bu anlam, kelimenin kökenindeki dönüş ve bükülme anlamına dayanmaktadır. Böylece Kur'an, kelimeyi kendi anlam bağlamında özenle kullanmış; halkın atalarından gelen mirastan herhangi bir sapmaya karşı direnişini ifade etmiştir.

Aynı kökün farklı bir formu, Hz. Lut'un kavminden ayrılırken uğradığı emirde geçer:

فَأَسْرَ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِّنَ اللَّيْلِ وَاتَّبَعَ أَذْبَرَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَأَمْضُوا حَيْثُ تُؤْمَرُونَ

*Hemen gecenin bir vaktinde ailenin hızla yola koyulmasını sağla! Sen de arkalarından git! Hiçbiriniz arkasına dönüp bakmasın! Size emredilen yere doğru gidin!*¹³

Buradaki 'لَا يَلْتَفِتْ' ifadesinin anlamı, geriye dönüp bakmamak demektir¹⁴.

Buradaki ifadede geçen "geri dönüp bakma" emrinin, zahirî anlamıyla kullanıldığını ifade edilmiştir. Bununla birlikte, anlamın "hiçbiriniz geri dönmeyin ve herhangi bir sebeple

Herevî, *Kitâbü'l-Ğarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-ğadîs*, thk. Aḥmed Farîd el-Mezaydî (Mekke: Mektebet Nezâr Muştafâ el-Bâz, 1999), 1/1694; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. İmâd İbnü'l-Hâim, *et-Tebyân fi Tefsîri Ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Dâhî Abdü'l-Bâkî Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Ğarbü'l-İslâmî, 2002), 187; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb Fîrûzâbâdî - Muhammed Ali en-Necâr, *Beşâ'iru zevi't-temyîz fi leğâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz* (Kahire: Lecnetu İhyâ't-Turâsi'l-İslâmî, ts.), 1/437; Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vd. (Kahire: Dârü'l-Misriyye li't-te'lîf ve't-terceme, ts.), 1/475.

¹³ Hicr, 15/65.

¹⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 14/88; el-Herevî, *Kitâbü'l-Ğarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-ğadîs*, 3/403; Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd el-Kâsımî - Ebû Abdillâh Hüseyin ibn 'Ukâşe, *Meḥâsinü't-te'vîl* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 6/339; Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdü's-Selâm Ebû'n-Nîl (Kahire: Dârü'l-Fikr el-İslâmî el-Ğadîse, 1989), 417; Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymanb. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte (Beyrut: Dâr İhyâ'î't-Turâsi'l-'Arabî, 2003), 2/293; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ el-Mürri el-Kurtubî İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîrü'l-Kur'ân el-'Azîz*, thk. Hüseyin b. 'Ukâşe - Muhammed b. Mustafâ el-Kenz (Kahire: el-Fârûk el-Ğadîse, 2002), 2/388; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. Es-Seyyid b. Abdü'l-Makşûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.), 2/491; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî Vâhidî - Safvân Adnân Dâvûdî, *el-Vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz* (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1995), 529; Ebü'l-Kâsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî, *Lübâbü't-tefâsîr*, thk. Nâşir b. Sulaymân el-Umer vd. (Riyâd: Câmi'at el-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, ts.), 998; Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* (Beyrut: Dâr İhyâ'î't-Turâsi'l-'Arabî, 1999), 18/381; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyin limâ teẓammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furkân*, thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Atfîş (Kahire: Dârü'l-Kutub el-Misriyye, 1964), 9/80; Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Mer'âşlî (Beyrut: Dâr İhyâ'î't-Turâsi'l-'Arabî, 1998), 3/143; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer El-Bikâî, *Naẓmü'd-dürrer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver* (Kahire: Dâ'iretü'l-Ma'ârif el-'Osmâniyye, 1969), 9/344; Mücîrüddîn b. Muhammed el-'Uley-mî el-Makdisî el-Ḥanbelî, *Fethu'r-Rahmân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Nûrû'd-Dîn Tâlib (Dârü'n-Nevâdir, 2009), 3/561; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr fi'l-î'âne 'alâ ma'rifeti ba'zî me'ânî kelâmi rabbine'l-ḥakîmi'l-ḥabîr* (Kahire: Matba'at Bûlâk, 1869), 2/72; Muhammed b. Muhammed El-İmâdî Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâr İhyâ'î't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 4/229; Ebü'l-Abbâs Aḥmed b. Muhammed b. el-Mehdî el-Ḥasanî el-Enderî el-Fâsî eş-Şûfî İbn 'Acîbe - Ahmed Abdullâh el-Ğureşî Reslân, *el-Baḥru'l-medîd fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd* (Kahire: Dr. Hasan Abbas Zekî, 1999), 2/547; Muhammed b. Ali Eş-Şevkânî, *Fethu'l-ğadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye* (Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1993), 2/586; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd El-Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1994), 6/305; Ebü't-Tayyib Muhammed Siddîk Han, *Fethu'l-beyân fi Makâsidi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1992), 6/223; Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîrü'l-Merâğî* (Kahire: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Ḥalebî, 1946), 12/66; Muhammed Seyyid Tantâvî, *el-Vasîf fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-kerîm* (Kahire: Dâr Nehdat Mısır li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1998), 4/231; Vehbe b. Mustafa Ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr fi'l-'Aḳîde ve's-Şerî'a ve'l-Menhec* (Şâm: Dârü'l-Fikr, 1991), 12/116.

oyalanmayın; yoksa suçluları yakalayan azap size de isabet eder” şeklinde olabileceği de kabul edilmiştir. Bu yorumda “geri dönüp bakma” ifadesi mecazîdir; çünkü bir şey için geriye dönüp bakmak genellikle ona meyletmeyi, ona bağlanmayı ve ondan ayrılmamayı gerektirir. Bu durumda kişi orada oyalanır ve helâke uğrar.¹⁵

Yukarda ayette geçen kullanım şekli, “الالتفات” kökünün temel anlamıyla kullanıldığını göstermektedir. Aynı zamanda bunun mecazî anlam olarak itaat yönünden sapma anlamına da gelebileceği ihtimali vardır. Bu yasak, hem fiili hem de zihinsel tüm uzaklaşma biçimlerini kapsamaktadır; bu durum kelimenin anlam genişliğini ve kaçış ile kurtuluş bağlamıyla uyumunu ortaya koymaktadır.

Böylece Kur’ân-ı Kerîm’de “ل ف ت” kökünün geçtiği yerlerin incelenmesi, kullanımın hem duysal bir dönüşü hem de anlam bakımından yön değiştirme ifade eden asli anlamlarını taşıdığını ortaya koymaktadır. Farklı bağlamlar, anlam alanını genişletmekte ve daha sonra belâğî kullanımlarda özellikle الالتفات teriminde etkisi görülecek olan bu sözlük temelini pekiştirmektedir. Bu takip, kökün Nebvî hadislerdeki kullanımına geçiş için sağlam bir dilsel zemin hazırlar.

1.1.2. Hadislerde İltifat

Kur’ân-ı Kerîm’de “ل ف ت” kökünün kullanımlarını ortaya koyduktan sonra, hadislerdeki örnekler de bu kökün lügavî kullanımını göstermesi bakımından değerlendirilebilir. Nebvî rivayetlerde “ل ف ت” maddesinden türeyen kelimeler, çoğunlukla yön değiştirme, yüz çevirme ve bakışı başka tarafa yöneltme gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Bu örnekler, kelimenin sözlüklerde zikredilen temel anlamlarının hadis metinlerinde de görülebildiğini göstermektedir.

لَفَت kökünden türeyen kelimenin geçtiği hadislerden biri de Hz. Huzeyfe b. Yemân (öl. 36/656) rivayet ettiği şu hadistir:

عَنْ حَدِيقَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «إِنَّ مِنْ أَقْرَبِ النَّاسِ لِلْقُرْآنِ مُنَافِقًا، لَا يَدْعُ مِنْهُ وَوَاوَا وَلَا أَلْفًا، يَلْفُئُهُ بِلِسَانِهِ كَمَا تَلْفُئُ الْبَقَرَةُ الْخَلَى بِلِسَانِهَا

“Kur’an’ı en çok okuyanlar arasında öyle bir münafık vardır ki, ondan ne bir vav ne de bir elif bırakır; diliyle onu öyle eğip бүker ki, bu hâl ineğin kuru otu diliyle sağa sola çevirmesine benzer.”¹⁶

Buradaki anlam, kişinin Kur’an’ı tefekkür etmeden, harflerin mahreçlerine dikkat etmeden ve tilavette emredilen tertil ve teenniye gözetmeden okumasıdır. Kişi, okuduğuna nasıl geldiğine aldırmaksızın, onu gelişi güzel okur; tıpkı sığırın kuru otu yerken diliyle sağa sola savurması gibi¹⁷.

Bu hadis-i şerif, Huzeyfe rivayetiyle, “لَفَت” kökünden gelen kelimelerin Nebvî söylemde nasıl kullanıldığına dair önemli bir örnek sunmaktadır. Hadiste, anlamdan sapmayı veya istenen doğrultudan kaymayı andıran bir dil davranışı tasvir edilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber, Kur’an’ı basiretle, tertille ve doğru telaffuzla okumayan bir münafığı tasvir etmekte; onun diliyle metni adeta eğip бүktüğünü, tıpkı sığırın yemi ağzında sağa sola çevirmesi gibi okuduğunu

¹⁵ Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd El-Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî fî tefsîri’l-Kur’âni’l-‘azîm ve’s-seb‘i’l-meşânî* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1994), 7/312; Muhammed b. Muhammed El-‘İmâdî Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm* (Beyrut: Dâr İhyâ’i’t-Turâsi’l-‘Arabî, ts.), 5/84.

¹⁶ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn Ebû Ubeyd, *Garîbü’l-hadîs*, thk. Muhammed Abdül-Mu‘îd Han (Haydar âbâd: Matbaa Dârü’l-Ma‘ârif el-Uthmâniyye, 1964), 5/141.

¹⁷ Fîrûzâbâdî - en-Necâr, *Beşâ’iru zevi’t-temyîz*, 4/437; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Ez-Zemahşerî, *el-Fâ’ik fî ğarîbi’l-hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhîm (Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, ts.), 3/324.

bildirmektedir. Bu benzetme, kökün taşıdığı yön değiştirme ve kayma anlamını yansıttığı gibi, kişinin Kur'an tilavetindeki amaçtan uzaklaşmasını da ortaya koymaktadır.

Hz. Ali b. Ebî Tâlib'den (öl. 40/661) nakledilen bir rivayette Resûlullah'ın şöyle davrandığı bildirilmektedir:

"كَانَ رَسُولُ اللَّهِ إِذَا أَلْتَفَتَ أَلْتَفَتَ جَمِيعًا"

*Resûlullah (s.a.v.) bir tarafa dönmek istediğinde, bütün vücuduyla birlikte dönerdi.*¹⁸

Bu, Resûlullah'ın sağa veya sola yalnızca boynunu eğerek bakmadığı; bunun şeytana nispet edilen bir davranış olduğu için, yönelmek istediği şeye bütün bedeniyle döndüğü anlamına gelir. Ayrıca bunun "gizlice bakmamak" için kullanılan bir kinaye olduğu da söylenmiştir; yani o, göz ucuyla bakmazdı. Bunu, kendisine (خَائِنَةُ الْأَعْيُنِ) un haram kılınmış olması da destekler; yani birinin öldürülmesine veya benzeri bir duruma işaret etmek üzere göz kırpması yasaktı.¹⁹

Bu hadiste "أَلْتَفَتَ" fiilinin, boynun bükülmesi ve yönün değiştirilmesi anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, araştırmakta olduğumuz temel anlamı açık biçimde desteklemektedir.

H. Enes b. Mâlik'in (öl. 93/711) rivayet ettiği bir hadiste, namazda iltifatın yasaklanması, bu kavramın hem somut hem de soyut anlamını bir araya getiren önemli bir örnektir:

عن أنس ابن مالك رضي الله عنه قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إِيَّاكَ وَالْأَلْتَفَاتَ فِي الصَّلَاةِ، فَإِنَّ الْأَلْتَفَاتَ فِي الصَّلَاةِ هَلَكَةٌ فَإِنْ كَانَ لَا يَدْفَعُ النَّطْوُعَ لَا فِي الْفَرِيضَةِ"

*"Resûlullah (s.a.v.) bana şöyle buyurdu: Namazda iltifattan sakın! Çünkü namazda iltifat helak edicidir. Eğer mutlaka yapılacaksa, farzda değil, nafilede yapılsın."*²⁰

Bu hadiste de "الْأَلْتَفَاتَ" fiili, boynun çevrilmesi veya yönün değiştirilmesi anlamında kullanılmaktadır.

H. Ebû Zer el-Gıfârî'nin (öl. 32/652) naklettiği bir başka hadiste ise, iltifatın ilahi kabul üzerindeki etkisi şöyle açıklanır:

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1968), 1/410; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Müessesetü'r-Resâle, 2003), 2/101; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî - Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *el-Edebü'l-müfred* (el-Cübeyl: Dâru's-Sıddîk li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1997), s. 499; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr*, thk. Mahfuzü'r-Rahmân Zeynü'llah vd. (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 2/253; Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-İşbîlî İbnü'l-Harrât, *el-Ahkâmü'l-kübrâ fi'l-hadîs*, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin İbn Ukâşe (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2001), 4/313; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre Et-Tirmizî, *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye*, thk. Seyyid b. Abbâs el-Celimî (Mekke: el-Mektebe't-Ticâriyye, 1993), s. 34.

¹⁹ Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz*, 4/31.

²⁰ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, thk. : Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), 2/484; Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed eş-Tabarânî, *el-Mu'cemü'l-evsâf*, thk. Ebû Mu'âz Târik b. Avvâd - Ebû'l-Fazl Abdü'l-Muhsen el-Hüseyinî (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995), 6/123; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî İbn Abdülber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd. Müellifin, el-Muvaṭṭa'*, thk. Ahmed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâkî (Kahire: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), 11/227.

عن أبي ذر الغفاري رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لَا يَزَالُ اللَّهُ مُقْبِلًا عَلَى الْعَبْدِ فِي صَلَاتِهِ مَا لَمْ يَلْتَفِتْ، فَإِذَا صَرَفَتْ وَجْهَهُ انْصَرَفَ عَنْهُ

"Allah, kul namazda iltifat etmediği sürece ona yönelik rahmetini kesmez. Fakat yüzünü (namazdan) çevirirse, Allah da ondan rahmetini çeker²¹."

Böylece, "الالتفات" kelimesinin dil anlamının, Hz. Peygamber'in hadislerinde geçtiği ve anlamlarının yüzü çevirmek, yön değiştirmek ve yüzü başka tarafa döndürmek gibi dönüş ve yönelme anlamları etrafında şekillendiği ortaya çıkmaktadır.

عَنْ نُعَيْمِ بْنِ هَمَّارٍ: أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُّ الشُّهَدَاءِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: الَّذِينَ إِنْ يُلْقُوا فِي الصَّفِّ لَا يُلْقُونَ وَجُوهَهُمْ حَتَّى يُلْقُوا

Nuaym bin Hemmar (öl. 41-50/662-671)'dan rivayet edildiğine göre, bir adam Peygamber Efendimiz'e sordu: Şehitlerin hangisi daha üstündür? Resûlullah şöyle buyurdu: *Savaş safında düşmanla karşılaştıkları zaman yüzlerini sağa sola çevirmeyenler, öldürülünceye kadar yerlerinde sabit duranlar.*²²

Hadis, "لَفَت" kökünün açıkça "eğme", "yön değiştirme" ve "çevirme" anlamlarını ortaya koymaktadır. Bu temel anlam, ister yüzün çevrilmesi gibi somut kullanımlarda olsun, ister daha sonra belâgatta gelişen "الالتفات" teriminin dayandığı mecazî anlamlarda olsun, kökün tüm kullanım alanlarına kaynaklık etmektedir.

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılmaktadır ki, Nebevî hadislerde "لَفَت" maddesinin geçmesi, kökün asıl anlamı olan yön değiştirme ve uzaklaşma manasının yerleşik olduğunu göstermektedir. Hadislerdeki kullanım, hem dilsel hassasiyeti hem de somut ifadeye yakınlığı bir araya getirmekte, böylece daha sonra bu köke dayanan belâgî terimlerin gelişimine zemin hazırlamaktadır. Böylece şiirdeki örneklere ve Arap dilindeki kullanım görünümlerine geçişi sağlayan dilsel temel tamamlanmış olur.

1.1.3. Şiirde İltifat

Arap şiiri, dilin divanı kabul edilir ve kelimelerin anlam gelişimini izleme bakımından Kur'ân ve hadislerden sonra en güvenilir kaynaktır. Bu nedenle "لَفَت" kökünün şiirdeki kullanımlarını incelemek önem taşır; zira burada saf Arap hissi, doğal ifade üslubu ve anlamın zaman içinde nasıl genişlediğine dair canlı örnekler görülür. Aşağıda bu kökün geçtiği şiir örnekleri, anlam yönleriyle birlikte ele alınacaktır.

²¹ Ebû Abdîrrahmân Abdullâh İbnü'l-Mübârek el-Mervezî, *Kitâbü'z-Zühed ve'r-rekâ'ik*, thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî (Malikâvûn: İhyâü'l-Ma'ârif, ts.), 418; Ebû Abdîrrahmân Abdullâh İbnü'l-Mübârek el-Mervezî, *el-Müsne'd*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî (Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1988), 33; İbn Hanbel, *el-Müsne'd*, 35/400; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Asad ed-Dârânî (Riyâd: Dârü'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Taklîf, 2000), 2/892; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. : Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut: Dârü'r-Resâle el-Âlemiyye, 2009), 2/177; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî En-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 1/286; Ebû Bekr Muhammed b. İshâk İbn Huzeyme, *eş-Şahîh*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.), 1/243; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, thk. Mustafâ Abdü'l-Kâdir 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1/361; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Mustafâ Abdü'l-Kâdir 'Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/400.

²² İbn Hanbel, *el-Müsne'd*, 37/144; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Câmi'u'l-mesânîd*, thk. Ali Hüseyin el-Bavvâb (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2005), 7/241; Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm El-Münzirî, *et-Tergîb ve't-terhîb*, thk. İbrâhîm Şemsü'd-Dîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2/209.

es-Summe el-Kuşeyrî (öl. 95/713) şöyle demektedir:

تَلَقَّيْتُ نَحْوَ الْحَيِّ حَتَّى وَجَدْتُنِي وَجَعْتُ مِنَ الْإِصْغَاءِ لَيْتًا وَأَخَذَعَا

Aramızdaki uzaklık iyice artıp özlem alevlendiğinde, diyarına doğru sık sık yönümü çevirdim; o kadar çok dönüp baktım ki, sürekli dönmekten boynum acıdı.²³

Bu beyitte şair, تَلَقَّيْتُ anlamı taşıyan kökten türemiş bir ifadeyi boynun çevrilmesini anlatmak için kullanmaktadır. Bu da açıklamakta olduğumuz sözlük kökenli anlamın şiir dilinde de korunduğunu göstermektedir.

Şiirden bir diğer örnek ise şöyledir:

يَذُقُ مَلَابَاتِ الْعِظَامِ رَفَّتِي أَفْتًا وَتَهْزِيْعًا سَوَاءَ الْفَتِّ

"Vuruşum, sert kemikleri şiddetle kırıp ufak parçalara ayırır²⁴; ister أَفْتًا yani eğik bir darbe olsun, ister تَهْزِيْعًا yani hızlı ve ardışık darbeler olsun, hepsi gücüm karşısında aynıdır."²⁵

Bu beyitte geçen "أَفْتًا" kelimesi, "ل ف ت" kökünden gelmekte ve yana yönelme yahut yön değiştirme anlamını ifade etmektedir. Bu kullanım, söz konusu kökün şiir dilinde de eğilme ve yön değiştirme anlamıyla kullanıldığını göstermektedir. Şair, darbenin yana yönelen hareketi ile bu hareketin ortaya çıkardığı fiziksel etki arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Şiirden bir diğer örnek ise şöyledir:

أَرَى الْمَوْتَ بَيْنَ السَّيْفِ وَالنَّطْعِ كَامِنًا يُلَاحِظُنِي مِنْ حَيْثُ مَا أَتَقَفْتُ

Ölümü her taraftan bana yaklaşmış görüyorum; nereye baksam beni bekliyor, beni kolluyor²⁶.

Şiirden bir diğer örnek ise şöyledir:

فَلَمَّا أَعَادَتْ مِنْ بَعِيدٍ بِنَظْرَةٍ إِلَيَّ التَّفَاتَا أَسْلَمَتْهَا الْمَحَاجِرُ

²³ İbn Abdullah b. et-Tufeyl el-Kuşeyrî Es-Summe, *Es-Summe b. Abdullah el-Kuşeyrî, Hayâtuhu ve Şi'ruhu*, thk. Hâlid Abdürreâf el-Cebr (Amman: Dârü'l-Menâhic, 2003), 111; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Ez-Zemahşerî - Muhammed Bâsel 'Uyûnü's-Sûd, *Esâsü'l-belâğa* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2/173; Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz*, 1/491; Ebû'l-Kâsım Zeyd b. 'Alî el-Fârisî, *Şerhu Kitâbi'l-Hamâse*, thk. Muhammed Osman Ali (Beyrut: Dârü'l-Auzâi, ts.), 3/61.

²⁴ Ebû Ubeyde b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/280.

²⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 12/239; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, 1/96; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 8/370; Ebû Ubeyde b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/280.

²⁶ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferîd'dir* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 2/33; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/84; Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 5/78.

*Biraz uzaklaşıp son bir bakış atmak için bana döndüğünde, duygu seline kapıldı; gözyaşları dolup taşı ve göz pınarlarından süzüldü. Göz kapakları onları tutmaya güç yetiremedi.*²⁷

Ebü'l-Kāsım el-Fârisî beytin anlamını şu şekilde açıklamaktadır: Ondan ayrılmanın üzüntüsünü, yüz çevirdiğinde ağlamaya hazır oluşunu ve ona yöneldiğinde gözyaşlarını salıvermesini anlatıyor; çünkü bu davranışıyla onu hasta etmiş ve derinden sarsmıştır²⁸.

Böylece Arap şiirinde “أَفْت” kökünün, yön değiştirme ve dönme anlamındaki asli yapısını koruduğu, şairin ise onu hareket, yöneliş ve yüz çevirme gibi tasvirlerde ifade gücü olarak kullandığı anlaşılr. Bu örnekler, Kur’ân ve hadislerde geçen kullanımlarla bütünleşerek kökün kapsamlı bir anlam tablosunu sunmakta ve bu tablonun, özellikle الأَلْفَات terimi başta olmak üzere daha sonraki belâgî kavramları anlamada temel oluşturmasını sağlamaktadır.

1.2. Istilahî Tanımı

İltifât, Arap belâgatında ve Kur’ân üslûbuna dair çalışmalarda üzerinde durulan belâgî anlatım biçimlerinden biridir. Klasik belâgat tasnifinde çoğunlukla meânî ilmi kapsamında ele alınan bu sanat, kelâmın akışı içinde mütekellim, muhatap ve gaip kipleri arasında gerçekleşen bilinçli üslûp geçişiyle ilgilidir. Bu geçiş, yalnızca biçimsel bir zamir değişikliği değil, bağlamın gerektirdiği anlam ve etkiyi güçlendiren bir anlatım tercihidir.

Belâgat literatüründe iltifâtın mahiyetine dair farklı tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlar, tarihsel süreç içinde kavramın hem teknik sınırlarını hem de bağlam içindeki işlevini ortaya koymaktadır. Sekkâkî, iltifâtı belâgat sistematığı içinde ele alan önemli isimlerden biridir. Ona göre iltifât, bir sözün mütekellim, muhatap ve gaip kiplerinden biriyle başlayıp daha sonra diğerine geçmesi şeklinde açıklanabileceği gibi, beklenen ifade tarzından başka bir üslûpla kurulması şeklinde daha geniş bir çerçevede de değerlendirilebilir.²⁹

Zerkeşî ise iltifâtın muhatap üzerindeki etkisine dikkat çeker. Ona göre iltifât, kelâmın bir üslûptan diğerine aktarılmasıdır. Bu geçiş, dinleyicinin ilgisini canlı tutmak, dikkatini yenilemek ve aynı ifade tarzının sürekli tekrarından doğabilecek tekdüzeliği gidermek amacı taşır.³⁰

Zerkeşî, bu etkiyi açıklamak için Ebü'l-Atâhiye'ye nispet edilen şu beyte yer verir:

لَا يُصْلِحُ النَّفْسَ إِنْ كَانَتْ مُصَرَّفَةً إِلَّا التَّنَقُّلُ مِنْ حَالٍ إِلَى حَالٍ

*"Sıkılan bir ruhu, sadece bir halden başka bir hale geçmek düzeltir."*³¹

²⁷ el-Fârisî, *Şerhu Kitâbi'l-Ĥamâse*, 3/73; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/84; İbn Sîde - Hendâvî, *el-Muĥkem ve'l-muĥîṭü'l-a'zam*, 9/492; Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, 5/78.

²⁸ el-Fârisî, *Şerhu Kitâbi'l-Ĥamâse*, 3/73.

²⁹ Es-Süyûtî, *el-İtkân*, 3/289; bû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), s. 199.

³⁰ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ĥur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Beyrut: Dâru İhyâ'î'l-Kütübi'l-'Arabiyye, 1957), 3/314.

³¹ Ebû İshâk İsmâîl b. el-Kāsım b. Süveyd Ebü'l-Atâhiye, *Dîvânü Ebî'l-Atâhiye* (Beyrut: Dâru Beyrût li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1986), 359; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/314.

Bu beyit, iltifâtın psikolojik etkisini açıklamak için kullanılmıştır. Buna göre insan tabiatı tekdüze anlatımdan çabuk etkilenmez; üslûptaki kontrollü değişim ise muhatapın dikkatini yenileyerek sözün etkisini artırır.

Cürcânî, iltifâtı daha özlü ve teknik bir ifadeyle tanımlar. Ona göre iltifât, gıyap üslûbundan hitap veya mütekellim üslûbuna; yahut hitap ve mütekellim üslûbundan gıyap üslûbuna geçiştir. Bu tanım, kavramın özellikle şahıs ve zamir kalıpları arasındaki geçiş boyutunu öne çıkarmaktadır.³²

Süyûtî de iltifâtı kelâmın bir üslûptan başka bir üslûba aktarılması şeklinde açıklar. Ona göre söz, mütekellim, muhatap veya gaip kalıplarından biriyle başlayıp daha sonra bunlardan bir diğerine geçebilir. Bu yönüyle Süyûtî'nin tanımı, önceki belâgat birikimini özetleyen ve kavramın yaygın kullanımını gösteren bir çerçeve sunmaktadır.³³

Çağdaş araştırmacılardan Abdülkâdir Hüseyin ise iltifâtın gerçekleşebilmesi için zamirlerin işaret ettiği merciin bağlam içinde aynı kalması gerektiğini vurgular. Buna göre iltifât, ifade tarzının mütekellim, muhatap veya gaip zamirlerinden biriyle başlayıp bunlardan bir başkasına geçmesidir; ancak bu geçişte sonraki zamirin, önceki zamirde kastedilen aynı merci'e işaret etmesi gerekir.³⁴

Bu tanımlar birlikte değerlendirildiğinde iltifâtın ıstilahî mahiyeti daha açık hâle gelmektedir. Buna göre iltifât, kelâmın akışı içinde şahıs, zamir veya hitap yönünün bilinçli biçimde değiştirilmesidir. Ancak bu değişiklik anlam bütünlüğünü bozmaz; aksine bağlamın gerektirdiği vurgu, dikkat ve etkiyi güçlendirmeye hizmet eder. Bu nedenle iltifât, yalnızca söz dizimsel bir dönüşüm değil, aynı zamanda meânî ilmiyle yakından ilişkili işlevsel bir belâgat sanatıdır.

Sonuç olarak iltifâtın sözlük anlamı ile ıstilahî anlamı arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır. Sözlükte iltifât, yüzün, bakışın veya yönün başka tarafa çevrilmesini ifade eder. Belâgat ilminde ise bu yön değiştirme, kelâmın akışı içinde üslûbun değişmesi şeklinde ortaya çıkar. Buna göre söz, mütekellim, muhatap veya gaip kiplerinden biriyle başlar; ardından bağlama uygun olarak başka bir kipe geçer. Bu nedenle iltifât, sözlük anlamındaki yön değiştirmenin belâgat düzeyinde üslûp değişikliğine dönüşmüş hâli olarak değerlendirilebilir.

İltifâtın lügavî ve ıstilahî mahiyeti ortaya konulduktan sonra, bu sanatın Kur'ân nazmındaki beyânî işlevini göstermek amacıyla seçilen bazı âyet örnekleri incelenecektir.

وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

"Hem ne diye beni yaratan ve sizin de dönüp kendisine varacağınız Allah'a kulluk etmeyeyim ki?"³⁵

Zerkeşî'ye göre âyetin aslî üslubu: «وَمَا لَكُمْ لَا تَعْبُدُونَ الَّذِي فَطَرَكُمْ» şeklindedir. Ancak âyette söz, kişinin kendi nefesine nasihat ediyormuş gibi sunulmuş; gerçekte ise kavmine öğüt verilmek istenmiştir. Bu üslup sayesinde muhataplara yumuşak davranılmış ve konuşanın, kendisi için

³² Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), s. 35.

³³ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), s. 35.

³⁴ Abdülkâdir Hüseyin, *Fennu'l-Belâga* (İrbid: Dâru Âlemü'l-Kütüb, 1984), s. 280.

³⁵ Yâsîn, 36/22.

istediği hayrı onlar için de istediği gösterilmiştir. Ardından bu maksat tamamlanınca yeniden doğrudan hitaba dönülmüş ve: ﴿وَالَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ denilmiştir. Bu ifade, âyetin aslî hitap düzenine işaret etmektedir. Daha sonra söz aynı akış içerisinde: ﴿إِنِّي أَمْنْتُ بِرَبِّكُمْ فَاسْمِعُونِ﴾ ifadesine ulaşmaktadır.³⁶

Bu hususu Muhammed Ebüssuûd (öl. 982/1574) da teyit etmiş ve söz konusu üslûbun nasihatte ihlâsın zirvesini temsil ettiğini belirtmiştir. Şöyle der: ﴿وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي﴾ ifadesi, kişinin kendi nefesine nasihat ediyor görünümüyle başkalarını irşat etmesi amacıyla söylenmiştir. Böylece konuşan kişi, kendisi için istediği hayrı muhatapları için de istediğini göstermektedir. Buradaki amaç, onların yaratıcıları olan Allah'a ibadetten yüz çevirip başkasına yönelmelerini kınamaktır. Bu anlam, ﴿وَالَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ ifadesiyle daha da pekiştirilmiş; böylece tehdit ve uyarı içeren güçlü bir hitap ortaya çıkmıştır.³⁷

Aynı bağlamda; Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî (öl. 1270/1854), burada iltifatın ta'riz amacını tamamlayıcı bir işlev gördüğünü belirtir; âyetin sonunda açık hitaba yönelmenin tehdidin gücünü artırdığını açıklayarak şöyle der: ﴿وَالَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ ifadesi, azapla tehdit etmek için açık ve doğrudan bir korkutma yoludur. Eğer şöyle deseydi: “وَالِيهِ أَرْجِعُ” yani “Ben O'na döndürüleceğim”, bu tehdit ima yoluyla olurdu. “وَالَيْهِ تُرْجَعُونَ” ifadesinin kullanılması, “وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ” sözündeki kendine konuşma tarzından sonra gelerek, muhataplara yöneltilmiş açık bir hitaba dönüşmüştür. Bu durum, belagat ilminde “iltifat” sanatına örnek teşkil eder.³⁸

Ebû Hayyân Muhammed el-Endelüsî (öl. 745/1344), kavmini Allah'a ibadet etmeye çağıran kişinin, bu davetini doğrudan hitap yerine kendi nefesine öğüt veriyormuş gibi ifade ettiğini belirtir. Böylece konuşan kişi, gerçekte onları nasihat etmeyi amaçlamış; bu yolla hem kalplerini kazanmayı hem de samimiyetini göstermeyi hedeflemiştir. Zira insanın kendisi için istediği hayrı başkası için de istemesi, samimiyetin en ileri derecelerinden biri kabul edilmektedir. Bu sebeple âyette: ﴿وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي﴾ denilmiştir. Aslında kastedilen anlam: “Siz neden sizi yaratana kulluk etmiyorsunuz?” şeklindedir. Ancak bu anlam dolaylı bir üslupla ifade edilmiş; ardından da ﴿وَالَيْهِ﴾ ifadesiyle buyrulmuştur. Şayet bu üslûbî maksat gözetilmeseydi, ifadenin “وَالَيْهِ أَرْجِعُ” şeklinde gelmesi beklenirdi.³⁹

Muhammed et-Tâhir b. Âşûr'a göre burada kullanılan iltifat, beyânî açıdan bir tür “mudârât” (yumuşak üslup) işlevi taşımaktadır. Ona göre ifade, doğrudan hitap yerine dolaylı bir üslupla muhataplara yöneltilmiştir. “Ben neden ibadet etmeyeyim?” ifadesiyle görünürde konuşanın kendi nefesine hitap ettiği izlenimi verilmekte; gerçekte ise “Siz neden ibadet etmiyorsunuz?” anlamı kastedilmektedir. Bu durum, ﴿وَالَيْهِ تُرْجَعُونَ﴾ ifadesinden anlaşılmaktadır. Zira burada zamir doğrudan muhataplara yönelmiştir. Böylece âyet, başlangıçta kişinin kendi nefesine konuşuyormuş gibi görünen bir üslupla başlayıp, asıl maksadın muhataplara öğüt vermek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yolla hakikat, onları öfkelenlendirmeden ve yumuşak bir üslupla sunulmuş olmaktadır.⁴⁰

³⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/328.

³⁷ Ebüssuûd, *İrşâdül-'aqli's-selîm*, 7/163-164.

³⁸ Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd El-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 11/398.

³⁹ Muhammed b. Yûsuf b. Alî El-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muḥîṭ* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2000), 9/56.

⁴⁰ Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed İbn Âşûr, *Tahrîrül-ma'ne's-sedîd ve tenvîrül-'aqli'l-cedîd* (Tunus: ed-Dârü't-Tûnisîyye li'n-Neşr, 1984), 22/368.

Muhammed b. Alî eş-Şevkânî (öl. 1250/1834), âyetle hitabın önce kişinin kendi nefesine yöneltiyormuş gibi sunulduğunu, gerçekte ise kavme öğüt verilmesinin amaçlandığını belirtmektedir. Ona göre (وما لي لا أعبدُ الذي فَطَرَنِي) ifadesiyle kastedilen anlam: “Beni yaratana ibadet etmekten beni alıkoyan nedir?” şeklindedir. Ardından (وَالَيْهِ تُرْجَعُونَ) denilerek yeniden muhataplara yönelinmiş ve asıl maksadın onlar olduğu ortaya konmuştur. Eş-Şevkânî’ye göre bu ifade aynı zamanda tehdit ve uyarı anlamı da taşımaktadır.⁴¹

Buna göre denilebilir ki, bu bağlamda iltifat aynı anda iki karşıt işlevi yerine getirmiştir: İlki, konuşmaya tekil zamiriyle başlayarak kendisine öğüt veriyormuş izlenimi uyandırması suretiyle “istimâle ve incelikle yaklaşma”dır; ikincisi ise, hitap zahirine yönelerek muhatapları kaderlerini ilgilendiren sorumlulukla yüz yüze bırakması anlamında doğrudan yüzleşme ve uyarıdır. Sanki iltifat burada, sözün davetin yumuşaklığından hakikatin sertliğine intikalini sağlayan bir bağ halkası vazifesi görmüştür. Bu da Kur’ân-ı Kerîm’deki bu belâgat sanatının, nefislerin hâllerine ve değişkenliklerine uygun biçimde hitabı yönlendirmede son derece etkili bir vasıta olduğunu göstermektedir.

Başka bir örnekte:

وَقَالُوا أَتَتَّخِذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا. لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا

*Rahmân çocuk edindi” dediler. Hakikaten çok çirkin bir iddia ortaya attınız.*⁴²

Ez-Zerkeşî bu âyet hakkında şöyle der: Bu ayetlerde başlangıçta Gaip kipi kullanılmışken, “لَقَدْ جِئْتُمْ” ifadesiyle anlatım muhatap kipine geçmiştir. Bu iltifatın amacı, böyle bir sözü dile getiren kimselerin doğrudan muhatap alınarak daha ağır bir şekilde azarlanmasıdır. Çünkü hazır bulunan kişiye yönelik azarlama, onun küçümsenmesi ve utandırılması açısından daha etkilidir.⁴³

İbn Âşûr, bu üslup değişiminin gerekçesini şöyle açıklar: “لَقَدْ جِئْتُمْ” ifadesindeki Muhatap tarzı, onların açıkça ve şiddetle azarlanmasını sağlamak için tercih edilmiştir. Bu iltifat, hedeflenen mesajın karışıklığa mahal vermeyecek şekilde net olarak iletilmesini sağlamaktadır.⁴⁴”

Ebüssuûd, buradaki iltifatın öfke ve gazabı ifade etmede son derece belîğ bir üslup olduğunu belirtir ve şöyle der: “لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا” ifadesi, onların bâtil sözlerine karşı bir reddiyedir. Bu iltifat, yoğun bir öfke ve hoşnutsuzluğu ifade eder. Bu da söz konusu fiilin ne kadar çirkin, utanmazca, cahilce ve küstahça olduğunu göstermektedir.⁴⁵

Buna göre, bu bağlamda gaip kipinden muhatap kipine yapılan iltifatın, sözün yalnızca bir görüşü aktarma düzeyinden, görüş sahibini doğrudan muhakeme etme düzeyine taşıdığı açıkça görülmektedir. Zira nazım, onlar hakkında konuşulan gaip konumundan, azarın doğrudan yöneltildiği muhatap konumuna geçirerek kınamayı yüzlerine karşı yöneltmiştir. Adeta bu ani geçiş, onları yüz yüze bir sorgulamanın dehşetiyle karşı karşıya bırakmış; böylece ilahî zât hakkında işledikleri suçun büyüklüğünü onlara derinden hissettirmiştir. Bu yönüyle iltifat, bâtilin

⁴¹ Muhammed b. Ali Eş-Şevkânî, *Fethu’l-ğadîr el-câmi‘ beyne fenneyi’r-rivâye ve’d-dirâye* (Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1993), 4/419.

⁴² Meryem: 19/88-89.

⁴³ Ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/330.

⁴⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 16/170.

⁴⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü’l-‘akli’s-selîm*, 5/282; El-Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, 8/454.

gücünü kırmayı ve taraftarlarını aşağılayarak caydırmayı amaçlayan terbiyeci ve beyanî bir araç olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

Bu makalede iltifât kavramı, lügavî kökeninden başlanarak Kur’ân, hadis ve şiirdeki kullanımları çerçevesinde incelenmiş; ardından belâgat ilmindeki ıstılahî tanımı ve Kur’ân’daki bazı uygulamaları ele alınmıştır. Yapılan değerlendirmeler neticesinde “ل ف ت” kökünün yön değiştirme, yüz çevirme ve eğilme gibi anlamlar etrafında şekillenen bir kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir. Bu anlam alanının, iltifâtın belâgat ilmindeki “sözün yönünü değiştirme” anlamıyla büyük ölçüde ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla iltifâtın ıstılahî kullanımının, kelimenin lügavî anlamından tamamen bağımsız olmadığı; aksine bu anlam zemini üzerine kurulan belâgî bir üslûp dönüşümünü ifade ettiği söylenebilir.

Hadis metinleri, kökün somut ve duyusal kullanımını desteklerken; şiir örnekleri ise anlamın Arap dilindeki doğal kullanım sürekliliğini göstermektedir. Bu durum, lügavî temelden ıstılahî çerçeveye geçişin tarihî ve dilsel bir süreklilik içerisinde gerçekleştiğine işaret etmektedir.

İstılahî düzlemde iltifâtın, zamir ve hitap kalıpları arasında gerçekleşen bilinçli bir geçiş olduğu; ancak bu geçişin anlam bütünlüğünü zedelemek yerine bağlamı güçlendirdiği görülmektedir. Klasik ve çağdaş âlimlerin değerlendirmeleri birlikte ele alındığında, iltifâtın yalnızca biçimsel bir üslûp değişimi olmadığı; aynı zamanda dinleyicinin dikkatini canlı tutan, psikolojik etkiyi artıran ve beyânî incelikler ortaya koyan işlevsel bir sanat niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır.

Çalışmada incelenen sınırlı sayıdaki Kur’ân örneği, iltifâtın bağlama göre farklı işlevler üstlenebildiğini göstermektedir. Tekil zamirden çoğul hitaba geçişin irşad ve mudârât amacı taşıdığı; gaip kipinden muhatap kipine yönelmenin ise azarlama ve tehdidi kuvvetlendirdiği görülmektedir. İncelenen örneklerde iltifâtın, bağlama göre dolaylı nasihat, doğrudan uyarı veya kınama etkisini güçlendiren bir üslûp unsuru olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Bu çerçevede üslûp değişiminin, çoğu örnekte bilinçli ve maksatlı bir tercih niteliği taşıdığı söylenebilir.

Netice itibarıyla bu çalışma, iltifâtın Kur’ân’daki bazı örneklerde anlam ve hitap yönünü güçlendiren bir belâgat unsuru olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. Lügavî kökten itibaren takip edilen semantik sürekliliğin, belâgat ilmindeki terimleşme süreciyle büyük ölçüde ilişkili olduğu görülmektedir. Bu yönüyle çalışma, iltifâtın dilsel temelleri ile belâgî işlevleri arasındaki ilişkiye dair daha bütüncül bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Finansman/Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul ederler/The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Yazar Katkıları/Author Contributions: Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: M.Hannura (%50), M.İbiş (%50) Veri toplanması / Data collection: M.Hannura (%50), M.İbiş (%50) Veri Analizi / Data Analysis: M.Hannura (%50), M.İbiş (%50) Makalenin Yazımı / Writing up: M.Hannura (%50), M.İbiş (%50) Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision: M.Hannura (%50), M.İbiş (%50).

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler / The authors declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Mustafâ Abdü'l-Kâdir 'Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muḥammed 'Abdurrahmân el-Mer'asîlî. Beyrut: Dâr İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, 1. Basım, 1998.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-. *el-Baḥrû'z-zeḥḥâr*. thk. Mahfuzü'r-Rahmân Zeynü'llah vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1. Basım, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el- - Elbânî, Muhammed Nâsırüddîn el-. *el-Edebü'l-müfred*. El-Cübeyl: Dârü's-Siddîk li'n-Neşr ve't-Tevzî', 4. Basım, 1997.
- Cebel, Muḥammed Ḥasan Ḥasan. *el-Mu'cemü'l-İştikâkî'l-mü'aşşal li-Elfâzî'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1. Basım, 2010.
- Cevherî, Ebü'n-Naşr İsmâ'îl b. Ḥammâd eṣ-Şihâh: *Tâcü'l-luḡa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlmi li'l-Meleyîn, 4. Basım, 1987.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. : Şu'ayb el-Arnaût. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'r-Resâle el-Âlemiyye, 1. Basım, 2009.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî El-Endelüsî. *el-Baḥrû'l-muḥîṭ*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2000.
- Ebû Ubeyd, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Muhammed Abdü'l-Mu'îd Han. 4 Cilt. Haydar âbâd: Matbaa Dârü'l-Ma'ârif el-Uthmâniyye, 1. Basım, 1964.
- Ebû Ubeyde b. el-Müsennâ, Ma'mer. *Mecâzû'l-Ḳur'ân*. thk. Muhammed Fuâd Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1961.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed El-'Imâdî. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâr İhyâ'i't-Turâsî'l-'Arabî, ts.
- El-Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd. *Rûḥu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Ḳur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.
- El-Bikâî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. 22 Cilt. Kahire: Dâ'iretü'l-Ma'ârif el-'Osmâniyye, 1. Basım, 1969.
- El-Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.

- El-Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-‘Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhîm es-Samerraî. 8 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hilâl, ts.
- El-Kalînî, Sâmîh Abdülmuttalib Muhammed. *El-Celâl ve'l-cemâl fî üslûbi'l-iltifât fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2018.
- El-Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm. *et-Tergîb ve't-terhîb*. thk. İbrâhîm Şemsü'd-Dîn. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- En-Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2001.
- Er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâr İhyâ'i't-Turâsi'l-‘Arabî, 3. Basım, 1999.
- Es-Summe, b. Abdullah b. et-Tufeyl el-Kuşeyrî. *Es-Summe b. Abdullah el-Kuşeyrî, Hayâtuhu ve Şîruhu*. thk. Hâlid Abdürraûf el-Cebr. Amman: Dârü'l-Menâhic, 2003.
- Es-Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: el-He'yetü'l-Mısriyye el-‘Âmme li'l-Kitâb, 1974.
- Eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-kadîr el-câmi‘ beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye*. Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1. Basım, 1993.
- Et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi‘u's-şahîh*. thk. : Ahmed Muhammed Şâkir. 5 Cilt. Kahire: Matba‘atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1975.
- Et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye*. thk. Seyyid b. Abbâs el-Celimî. Mekke: el-Mektebe't-Ticâriyye, 1. Basım, 1993.
- Evsat, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Ahfeş el-. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hüdâ Mahmûd Kurâ'a. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1. Basım, 1990.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Muḥammed Avad Mur'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâr İhyâ'i't-Turâsi'l-‘Arabî, 1. Basım, 2001.
- Ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Fâ'ik fî ğarîbi'l-ḥadîṣ*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2. Basım, ts.
- Ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf ‘an ḥaḳā’iki ğavâmiẓi't-tenzîl ve ‘uyûni'l-eḳâvîl fî vücihi't-te’vîl*. thk. Mustafa Hüseyin Ahmed. 4 Cilt. Kahire: Dârü'r-Rayyân li't-Turâs, 3. Basım, 1987.
- Ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer - ‘Uyûnü's-Sûd, Muhammed Bâsel. *Esâsü'l-belâğa*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1998.
- Ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Burhân fî ‘ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dâr İhyâ'i'l-Kütübi'l-‘Arabîyye, 1957.
- Ez-Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîru'l-Munîr fî'l-‘Akîde ve's-Şerî‘a ve'l-Menhec*. 32 Cilt. Şâm: Dârü'l-Fikr, 1991.
- Fârisî, Ebü'l-Kâsım Zeyd b. ‘Alî el-. *Şerḥu Kitâbi'l-Ḥamâse*. thk. Muhammed Osman Ali. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Auzâî, 1. Basım, ts.
- Fazl ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrrahmân. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Asad ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyâd: Dârü'l-Muġnî li'n-Neşr ve't-Taklîf, 1. Basım, 2000.

- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd el-. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî vd. 1 Cilt. Kahire: Dârü'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-terceme, 1. Basım, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb - Necâr, Muhammed Ali *Beşâ'iru zevi't-temyîz fî leğâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*. 6 Cilt. Kahire: Lecnetu İhyai't-Turâsi'l-İslâmî, ts.
- Ĥanbelî, Mücîrüddîn b. Muĥammed el-'Uley-mî el-Maĥdisî *Fethu'r-Raĥmân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Nûrû'd-Dîn Tâlib. 7 Cilt. Dârü'n-Nevâdir, 1. Basım, 2009.
- Hakçioğlu, Muhammed Şehit. Kur'ân-ı Kerîm'de Siyâk ve Makâm'ın İ'râb Tercihine Etkisi. Edited by Rıfat Akbaş. Ankara: Sonçağ Akademi, 2024.
- Herevî, Ahmed b. Muhammed *Kitâbü'l-Ġarîbeyn fî'l-Kur'ân ve'l-ĥadîs*. thk. Ahmed Farîd el-Mezaydî. 6 Cilt. Mekke: Mektebet Nezâr Muştafâ el-Bâz, 1. Basım, 1999.
- Hüseyn, Abdülkâdir. *Fennu'l-Belâga*. İrbid: Dâr Âlemü'l-Kütüb, 1984.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvaţţ'a' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. Müellifin, *el-Muvaţţ'a*. thk. Ahmed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâķî. 5 Cilt. Kahire: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Ĥalebî, 2. Basım, 1975.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-'İķdü'l-ferîd'dir*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1984.
- İbn Âşûr, Ebû Abdillâh Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed. *Taĥrîrû'l-ma'ne's-sedîd ve tenvîrû'l-'aķli'l-cedîd*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretü'l-luġa*. thk. Ramzî Munîr Ba'lebekî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-'İlmi li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebû Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ el-Mürrî el-Kurtubî. *Tefsîrû'l-Kur'ân el-'Azîz*. thk. Hüseyn b. 'Ukaşe - Muhammed b. Mustafâ el-Kenz. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûķ el-Ĥadîse, 2002.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemü meķâyîsi'l-luġa*. thk. Abdü's-Selâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Kahire: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Ĥalebî, 2. Basım, 1969.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. 50 Cilt. Müessesetü'r-Resâle, 1. Basım, 2003.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *eş-Şaĥîĥ*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Ġarîbü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Şâkr. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1978.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim - Sakr, Ahmed. *Ġarîbü'l-Kur'ân*. 1 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1978.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mûkerrem. *Lisânü'l-'Arab*. thk. el-Yâzicî. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdir, 3. Basım, 1993.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî. *eť-Tabaķâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâr Sâdir, 1. Basım, 1968.

- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl - Hendâvî, Abdülhamîd. *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭü'l-a'zam*. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, ts.
- İbn 'Acîbe, Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed b. el-Mehdî el-Ḥasanî el-Enderî el-Fâsî eş-Şûfî - Reslân, Ahmed Abdullâh el-Ḳureşî. *el-Baḥru'l-medîd fî Tefsîri'l-Ḳur'ânî'l-mecîd*. Kahire: Dr. Hasan Abbas Zekî, 1999.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Câmi'ü'l-mesânîd*. thk. Ali Hüseyin el-Bavvâb. 8 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2005.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek. *Nihâyetü'n-naẓar fî ġarîbi'l-ḥadîş ve'l-eşer*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tinah. 5 Cilt. Beyrut: el-mektebe'l-İlmiyye, 1979.
- İbnü'l-Hâim, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. İmâd. *et-Tebyân fî Tefsîri Ġarîbi'l-Ḳur'ân*. thk. Dâhî Abdü'l-Bâkî Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Ġarbü'l-İslâmî, 1. Basım, 2002.
- İbnü'l-Harrât, Ebû Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-İşbîlî. *el-Aḥkâmü'l-kübrâ fî'l-ḥadîş*. thk. Ebû Abdillâh Hüseyin İbn Ukâşe. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2001.
- İbnü'l-Mübârek el-Mervezî, Ebû Abdirrahmân Abdullâh. *el-Müsned*. thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî. Riyâd: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1. Basım, 1988.
- İbnü'l-Mübârek el-Mervezî, Ebû Abdirrahmân Abdullâh. *Kitâbü'z-Zühd ve'r-reḳâ'ik*. thk. Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî. Malikâvûn: İhyâü'l-Ma'ârif, ts.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-. *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ḳur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. 1 Cilt. Şâm: Dârü'l-Kalem, 1. Basım, 1991.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kuran Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir*. 3 Cilt. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd el- - 'Ukâşe, Ebû Abdillâh Hüseyin ibn. *Meḥâsinü't-te'vîl*. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 2001.
- Kirmânî, Ebü'l-Kâsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr *Lübâbü't-tefâsîr*. thk. Nâşir b. Sulaymân el-'Umer vd. Riyâd: Câmi'at el-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân ve'l-mübeyyin limâ teẓammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-furḳân*. thk. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhîm Atfîş. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kutub el-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Mahmutoğlu, Hasan. *Kur'ân-ı Kerim'de Belâgat Bakımından İ'câz Bağlamında İltifat Üslubu* (Kur'ânî Örnek ve Misaller). Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2024.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb *en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. Es-Seyyid b. Abdü'l-Makşûd. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Merâgî, Ahmed b. Mustafa *Tefsîrü'l-Merâgî*. 30 Cilt. Kahire: Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Ḥalebî, 1. Basım, 1946.

- Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullâh Mahmûd Şehâte. Beyrut: Dâr İhyâ'î't-Turâsî'l-'Arabî, 1. Basım, 2003.
- Murtazâ ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcü'l-'arûs*. thk. Bir grup araştırmacı. 40 Cilt. kuveyt: Vizâretü'l-İrşâd ve'l-Enbâ, 1965.
- Mücâhid b. Cebr, Ebü'l-Haccâc. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdü's-Selâm Ebû'n-Nîl. Kahire: Dârü'l-Fikr el-İslâmî el-Ĥadîşe, 1. Basım, 1989.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl *meâni'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 1 Cilt. Mekke: Üm el-Kurâ Üniversitesi, 1. Basım, 1988.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*. thk. Mustafâ Abdü'l-Kâdir 'Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1990.
- Râzî, Muhammed b. Ebû Bekir *Muhtârü's-Sihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyh Muhammed. 1 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 5. Basım, 1999.
- Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd. *el-Muhît*. thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn. 11 Cilt. Beyrut: Dâr Âlemü'l-Kütüb, 1994.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf. *ed-Dürrü'l-maşûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmet Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Şâm: Dârü'l-Kalem, ts.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf. *Umdetü'l-ĥuffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1996.
- Siddîk Han, Ebü't-Tayyib Muhammed. *Fethü'l-beyân fî Maķāşidi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1992.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb *es-Sirâcü'l-münîr fî'l-i'âne 'alâ ma'rifeti ba'zî me'âni kelâmi rabbine'l-hakîmi'l-ĥabîr*. 4 Cilt. Kahire: Matba'at Bûlâķ, 1869.
- Ṭabarânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Aĥmed et-. *el-Mu'cemü'l-evsâķ*. thk. Ebû Mu'âz Târik b. Avvâd - Ebü'l-Fazl Abdü'l-Muhsen el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1995.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dârü Hecer li't-Tıbbâ ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lân, 1. Basım, 2001.
- Tabl, Hasan Câd. *Üslûbü'l-iltifât fî'l-belâġati'l-Kur'âniyye*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 1998.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid. *el-Vasîķ fî tefsîri'l-Kur'âni'l-kerîm*. Kahire: Dâr Nehdat Mısr li't-Tıbbâ ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1. Basım, 1998.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî - Dâvûdî, Safvân Adnân. *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1. Basım, 1995.
- Zeccâc, Ebû İshâķ İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*. thk. 'Abdü'l-Celîl Abde Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Dâr Âlemü'l-Kütüb, 1. Basım, 1988.